

جریان ارسال وجه؛ رویکردی محوری در نگرش مثبت به پدیده‌ی مهاجرت بین الملل

دکتر منصور وثوقی^۱

مجید حجّتی^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۵/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۱۲/۱۵

چکیده

یکی از بحث برانگیزترین مقوله‌ها در حوزه‌ی مهاجرت بین الملل در یک دهه‌ی اخیر، موضوع ارسال وجه مهاجران به زادگاه خویش است. برخی از نظریه پردازان به واسطه‌ی دیدگاه‌های بدبینانه‌ای که به اصل پدیده‌ی مهاجرت داشته‌اند، فرآیند ارسال وجه مهاجرین به زادگاهشان را نیز توأم با مسائل و مشکلات فراوانی ارزیابی می‌کنند. آنان معتقدند وجوه ارسالی به مناطق مهاجر فرست و تأمین معیشت خانواده‌ها از این طریق نه تنها فقر را کاهش نمی‌دهد، بلکه افزایش فقر و نابرابری جوامع مهاجر فرست را نیز به همراه دارد. از جمله دیگر ایرادات وارده به این فرآیند، موقتی و ناپایدار بودن وجوه ارسالی، و نیز افزایش مصرف گرایی خانواده‌های مهاجرین و در ادامه، تضعیف سرمایه‌گذاری و تولید در آن جوامع می‌دانند. با این وجود بسیاری از نظریه پردازان نگرشی واقع بینانه‌تر به موضوع ارسال وجه دارند و به چنین ایراداتی نیز پاسخ می‌دهند که به آن خواهیم پرداخت. در ادامه، به آمارهای مفصلی در زمینه‌ی مهاجرت و ارسال وجه در حوزه‌ی بین الملل اشاره خواهد شد. مبحث پایانی مقاله بررسی وضعیت مهاجرت و ارسال وجه در ایران، با تمرکز بر مهاجران ایرانی مقیم کشورهای عربی حوزه‌ی خلیج فارس خواهد بود.

واژه‌های کلیدی: مهاجرت بین الملل، ارسال وجه، توسعه‌ی زادگاهی، کشورهای عربی حوزه‌ی خلیج فارس، منطقه جنوب ایران

۱. استاد جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران. m.vosooghi@yahoo.com

۲. کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی (فارغ التحصیل دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران) m.hojjati@srbiau.ac.ir

۱. مقدمه

فرآیند جهانی شدن، که مصادف است با جریان باز و سریع اطلاعات و نیز آسان تر گشتن حمل و نقل و ارتباطات، موجب شکل گرفتن پدیده‌ی مهاجرت بین الملل در سطح وسیع جهانی گردید. هر چند اتخاذ قوانین سخت گیرانه‌ی کشورها در باب صدور مجوز در خروج و ورود مردم، موجب گشته است که به نسبت رشد جمعیت جهان، رشد مهاجرت، روند ثابتی را بنماید، اما از میزان اهمیت آن در بین دیگر پدیده‌های اجتماعی کاسته نشده و بلکه آن را به یکی از مهمترین و اثرگذارترین رخدادهای اجتماعی در سطح جهان مبدل نموده است. "برخی جامعه‌شناسان، مهاجرت و علی‌الخصوص مهاجرت بین الملل را دغدغه‌ی اصلی تحقیقات اجتماعی در ابتدای قرن بیست و یکم دانسته‌اند. به نحوی که این مقوله چالشهای مهم و اساسی‌ای را در گستره بین الملل، میان سیاستگذاران و پژوهشگران به راه انداخته است" (Maloney & Korinek, 2011, p. 1).

در حال حاضر شمار رسمی مهاجران بین الملل عدد ۲۱۵ میلیون نفر است (Factbook, 2011). لذا مهاجران را می‌توان پنجمین کشور پرجمعیت جهان پس از چین، هند، آمریکا و اندونزی در نظر گرفت. البته این آمار، تنها مهاجرین رسمی و ثبت شده را مشخص نموده است و می‌بایست آمار مهاجرین غیر قانونی را به آن بعلاوه نمود. در این راستا دپارتمان جمعیت سازمان ملل متحد در گزارش خود در سال ۲۰۰۹ برآورد کرد، حدود یک سوم از تمامی مهاجرت‌ها از کشورهای در حال توسعه می‌توانند به صورت غیر قانونی باشند (IMO, quoting from UNDP, 2010).

"در آغاز قرن بیست و یکم، دیدگاهها نسبت به اهمیت پدیده مهاجرت و نقش موثر آن در توسعه‌ی جوامع کمتر توسعه یافته چرخش قابل ملاحظه‌ای پیدا نمود. تحقیقات گسترده در دانشگاه‌های مختلف جهان، در باب نقش مهاجرت در توسعه‌ی جوامع فزونی یافت. محور کلیدی این نوع نگرش، بحث جریان ارسال وجهی است که در خلاف جهت جریان مهاجرت‌ها به راه می‌افتد. شاید نخستین دیدگاه آماری و رسمی بین الملل در این باب، در سال ۲۰۰۳ در مجله‌ی «توسعه مالی جهانی»^۱ بانک جهانی ارائه شد (De Haas, 2007:4). این مقاله، به گفته‌ی هاین دهااس (۲۰۰۷) نقش بسیار مهمی در جلب نمودن توجه نظریه پردازان جهان به اهمیت موضوع ارسال وجه ایفا کرد. این اتفاق مصادف بود با شکل گیری مراکز و پژوهشگاه‌های مختلف، تحت عنوان «مهاجرت و توسعه» در بسیاری از دانشگاه‌های معتبر جهان. بعلاوه کنفرانسها و گردهمایی‌های متعددی در این باب در کشورهای مختلف جهان کلید خورد. که از جمله مهمترین آنها، می‌توان به ۴ دوره همایش «مهاجرت و توسعه» در سالهای ۲۰۰۷ (واشنگتن)، ۲۰۰۹ (واشنگتن) و ۲۰۱۰ (پاریس)، ۲۰۱۱ (دانشگاه هاروارد) توسط بانک جهانی اشاره نمود. همچنین چند سالی است که کشورهای مهاجرفرستی چون هند، چین، فیلیپین، غنا، مکزیک، سنگال، ترکیه و... به بررسی و مطالعه‌ی اثرات مهم و مثبت مهاجرانشان بر زادگاه خود می‌پردازند (UNCTAD, 2011).

"افزایش آمار پژوهش‌ها، در باب نقش بی بدیل وجوه ارسالی در توسعه‌ی جوامع مهاجر فرست به جایی رسید که در جولای سال ۲۰۰۹ در اجلاس سران G8 که در لاکویلا برزیل ترتیب یافت، رهبران جهان رسماً به اثر توسعه‌ی جریان ارسال وجه واقف شدند و تصمیم مهمشان در این اجلاس، کاهش ۵۰ درصدی هزینه‌ی ارسال وجه به صورت ۵ سالانه بود تا بدین ترتیب اشتیاق مهاجران نسبت به ارسال وجه به زادگاهشان افزایش یابد" (IFAD, 2009:2).

همچنین بر اساس گزارش بخش مهاجرت و توسعه‌ی بانک جهانی، در پنجمین اجلاس مهاجرت و توسعه‌ی ژنو، عنوان شد در حالی که رکود اقتصادی اخیر، وضعیت اشتغال مهاجران در کشورهای با درآمد بالا را کاهش داده است، اما انتظار

1. Global Development Finance, 2003

می رود که ارسال وجه جهانی به مسیر رشد خود ادامه دهد و پیش بینی می شود که در ۲۰۱۴ به ۵۱۵ میلیارد دلار برسد. از این میزان، ۴۴۱ میلیارد دلار به کشورهای در حال توسعه روانه خواهد شد (World Bank, 2011).

در این مقاله پس از ارائه ی برخی آمارها در زمینه ی مهاجرت، به بررسی نظرات دانشمندان جهان پیرامون جریان ارسال وجه و اثرات آن در توسعه زادگاهی می پردازیم. بعلاوه آمارهایی نیز در حوزه ی بین الملل اشاره خواهد شد. در نهایت وضعیت مهاجرت و جریان ارسال وجه در ایران با تمرکز بر مهاجران کار ایرانی مقیم کشورهای عربی حوزه خلیج فارس مورد بررسی قرار خواهد گرفت. از آنجا که هدف این مقاله بررسی نظری و آماری جریان ارسال وجه بین الملل می باشد، روش بکار گرفته شده در آن اسنادی است که در آن از گزارشات رسمی نهادهای بین المللی بهره گیری شده است. همچنین گفتگوها و مصاحبه های عمیق با برخی معتمدین لارستان و نیز برخی مهاجرین لارستانی شاغل در کشورهای عربی برخی ابهامات نگارنده، را رفع نمود.

مهاجرت بین الملل: "مهاجرت بین المللی پدیده ای نسبتاً جدید به شمار می رود، زیرا تنها در اوایل قرن بیستم بود که سیستم صدور گذرنامه و روادید جهت تنظیم جریان مسافرت های برون مرزی در کشورها ابداع شد و عمومیت یافت" (مارتین & ویدیگرن، ۱۳۸۶، ص. ۱). از آن زمان به بعد آمار و ارقام مهاجران در کشورهای مختلف اهمیت بیشتری پیدا کرد. یکی از مباحث عمده در حوزه ی مهاجرت چگونگی تعریف مهاجر بین الملل، با توجه به زمان اقامت اوست. "در این راستا سازمان ملل در سال ۱۹۸۸ اعلام کرده است، زمانی که میزان اقامت فرد از یک سال بیشتر شد، عنوان آن شخص از بازدیدکننده ی بین الملل به مهاجر بین الملل تغییر می یابد" (Kritz, 2007, p. 3019).

"طبق برآوردها در سال ۱۹۶۵، ۷۵ میلیون نفر در کشورهایی غیر از زادگاهشان زندگی کرده اند. این رقم کمتر از سه درصد جمعیت جهان بود" (مارتین & ویدیگرن، ۱۳۸۶، ص. ۱). همچنین بر اساس گزارش سازمان ملل در ادوار مختلف، در سال ۱۹۸۵، ۱۰۵ میلیون نفر مهاجر، در سال ۲۰۰۰، ۱۶۸ میلیون مهاجر (همان) و بالاخره در سال ۲۰۱۰، ۲۱۵٫۸ میلیون مهاجر، یعنی معادل ۳ درصد جمعیت جهان، گزارش شده است (Factbook, 2011). لذا روند افزایش مهاجر با توجه به افزایش جمعیت جهان روند نسبتاً ثابتی است و در هر دوره تعداد مهاجران سه درصد جمعیت جهان را شامل می شده اند.

بر اساس آمار بخش جمعیت دپارتمان امور اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل، بیشترین مهاجران بین المللی در قاره اروپا ساکنند و پس از آن قاره های آسیا، آمریکای شمالی، آفریقا، آمریکای لاتین و اقیانوسیه میزبان مهاجران بین الملل اند. (جدول ۱) لذا مناطق توسعه یافته میزبان بیشترین آمار مهاجر هستند.

جدول ۱. جمعیت مهاجران بین الملل به تفکیک قاره ای

اروپا	۶۹٫۸ میلیون
آسیا	۶۱٫۳ میلیون
آمریکای شمالی	۵۰٫۰ میلیون
آفریقا	۱۹٫۳ میلیون
آمریکای لاتین	۷٫۵ میلیون
اقیانوسیه	۶٫۰ میلیون

Source: Population Division of the United Nations Department of Economic and Social Affairs (Cited in: The state of world population 2011)

بانک جهانی با ارائه ی لیست کشور های مهم پذیرنده ی مهاجر، این گفته را تأیید می کند. بنابر این آمار، کشورهای آمریکا، روسیه، آلمان، عربستان، کانادا، بریتانیا، اسپانیا، فرانسه، استرالیا و هند ده کشور نخست پذیرنده ی مهاجر محسوب می شوند (Factbook, 2011). این ده کشور، که به استثنای هند همگی از کشورهای پیشرفته یا ثروتمند جهانند، نیمی از مهاجران جهان را در خود میزبانی می کنند.

از سوی دیگر، بیشتر مهاجران جهان از کشورهای در حال توسعه می باشند. در لیست کشورهای مهاجر فرست، به جز بریتانیا تمامی ده کشور نخست از کشورهای توسعه نیافته و یا در حال توسعه هستند. (جدول ۲)

جدول ۲. ۱۰ کشور نخست مهاجر فرست جهان (با جمعیت مهاجرانشان در جهان)

کشور	جمعیت مهاجر
مکزیک	۱۱,۹ میلیون
هند	۱۱,۴ میلیون
فدراسیون روسیه	۱۱,۱ میلیون
چین	۸,۳ میلیون
اوکراین	۶,۶ میلیون
بنگلادش	۵,۴ میلیون
پاکستان	۴,۷ میلیون
بریتانیا	۴,۷ میلیون
فیلیپین	۴,۳ میلیون
ترکیه	۴,۳ میلیون

Source: Migration and Remittances Factbook 2011

لذا عمده ی جریان های مهاجرتی از کشورهای در حال توسعه به مناطق توسعه یافته و ثروتمند است. این حرکت را جریان جنوب-شمال می نامند. در ادامه به بررسی وضعیت ارسال وجه در جهان می پردازیم.

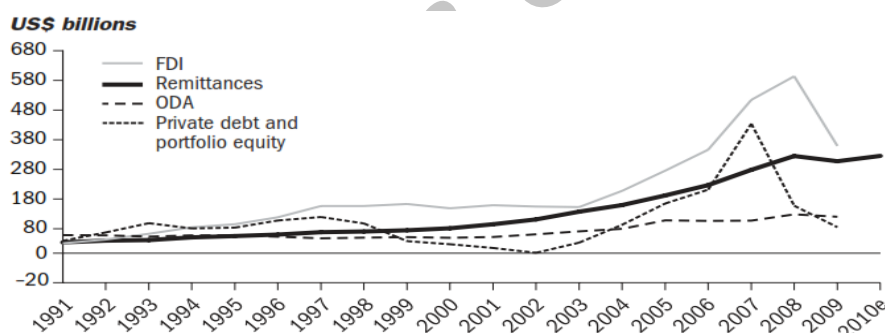
مفهوم ارسال وجه: "وجه ارسالی ۱ کمک هزینه یا کالاهایی هستند که توسط مهاجران داخلی یا بین المللی برای خانواده ها و جوامع خود در زادگاه ارسال می شود" (Blackwell, 2007). در سال های اخیر و در مدت کوتاهی، این وجوه روند رو به رشد سریعی داشته است و اکنون به عنوان بزرگترین منبع خارجی در بسیاری از کشورهای در حال توسعه شناخته می شود. بر اساس گزارش بانک جهانی آمار رسمی وجوه ارسالی در سال ۲۰۱۰، ۴۴۰ میلیارد دلار بوده که سهم کشورهای در حال توسعه ۳۲۵,۵ میلیارد دلار (یعنی ۷۳ درصد کل وجوه ارسالی) است (Factbook, 2011). نکته ی دیگر اینکه این وجوه میان کشورهای در حال توسعه به گونه ای عادلانه توزیع شده است و بسیاری از کشورهای نیازمند، از آن سودمی برند. بنابراین وجوه ارسالی منبع بسیار پر اهمیتی برای کشورهای کم درآمد محسوب می شوند.

البته برآورد این وجوه بسیار مشکل است. چرا که بسیاری از ارسالات از طریق کانال های غیر رسمی صورت می گیرد. عوامل مختلفی موجب انجام اینگونه اقدامات غیر رسمی می شود. از جمله نبود کانال های رسمی ارسال وجه و هزینه بر بودن این شیوه ی ارسال. راسا برآورد می کند جریان های ثبت نشده که از طریق کانال های غیر رسمی انتقال می یابند ۱۰ تا ۵۰ درصد کل وجوه وارد شده به آن کشورها باشد (Ratha, 2005b).

چگونه وجوه ارسال می شوند؟" روش معمول ارسال وجه طی سه مرحله صورت می پذیرد. در مرحله ی نخست، مهاجر وجه خود را از طریق پول دستی، چک، حواله ی پول^۱، کارت اعتباری^۲، دبیت کارت و یا پرداخت پول از طریق ایمیل، تلفن و یا اینترنت به آژانس های ارسال کننده ی وجه تحویل می دهد. در مرحله ی دوّم آژانس ارسال، به نمایندگی خود در کشور مقصد اطلاع می دهد تا وجه را دریافت کند. و بالاخره در مرحله ی سوّم آژانس تحویل گیرنده در مقصد، وجه را به ذینفع پرداخت می کند. البته در بیشتر موارد، نقل و انتقالات بین آژانس ها همزمان با مراجعات افراد، صورت نمی گیرد. بلکه بنا بر توافق قبلی آژانس ها این تبادلات به صورت دوره ای و در تاریخی مشخص صورت می گیرد و توسط یک بانک انجام می شود. هزینه ی این انتقال وجه شامل هزینه ی ارسال آن است، که توسط فرستنده پرداخت می شود، و نیز هزینه ی تبدیل آن وجه به وجه محلی است، که توسط گیرنده پرداخت می شود. آژانس ها در مدت زمانی که پول در اختیارشان است آن را در سرمایه گذاری های مختلف جهت کسب درآمد بیشتر بهره می برند" (Ratha, 2005a:3).

آمارها در حوزه ارسال وجه: طبق برآورد بانک جهانی، آمار ارسال وجه جهان در سال ۲۰۱۰ به رقم ۴۴۰ میلیارد دلار رسیده است که البته ۳۲۵ میلیارد دلار آن (۷۳ درصد) سرازیر کشورهای درحال توسعه می گردد. وجوه ارسالی زمانی اهمیت بیشتری می یابد که بدانیم این آمار در حال پیشی گرفتن از سرمایه گذاری مستقیم خارجی و کمک های توسعه ای است (شکل ۱).

شکل ۱. روند تغییرات سرمایه گذاری مستقیم خارجی (FDI)، جریان ارسال وجه (Remittance) و کمک های توسعه ای رسمی (ODA) از ۱۹۹۱ تا ۲۰۱۰ در کشورهای در حال توسعه

Source: Factbook, 2011

در میان ۳۰ کشور دریافت کننده که بانک جهانی گزارش نموده است، ۲۱ کشور توسعه نیافته و یا در حال توسعه به چشم می خورند. از قبیل هند، مکزیک، فیلیپین، بنگلادش، نیجریه، پاکستان، لهستان، لبنان، مصر، ویتنام، اندونزی، مراکش، صربستان، اوکراین، رومانی، برزیل، گواتمالا، کلمبیا، اردن، پرتغال و السالوادور. ۱۰ کشور نخست، که در جدول ۳ به آن اشاره شده است، بیش از ۲۰۰ میلیارد دلار از این وجوه ارسالی را به خود اختصاص می دهند. یعنی حدود نیمی از کل وجوه ارسالی بین الملل. بالاخره آن که چهار کشور نخست این آمار، ۱۵۵ میلیارد دلار را نصیب خود نموده اند.

1. Money order
2. Credit card

جدول ۳. کشورهای نخست گیرنده ی وجه

هند	۵۵	میلیارد دلار آمریکا
چین	۵۱	//
مکزیک	۲۲,۶	//
فیلیپین	۲۱,۳	//
فرانسه	۱۵,۹	//
آلمان	۱۱,۶	//
بنگلادش	۱۱,۱	//
بلژیک	۱۰,۴	//
اسپانیا	۱۰,۲	//
نیجریه	۱۰	//

Source: Factbook, 2011

البته اگر این آمار را به نسبت تولید ناخالص ملی کشورها بسنجیم مجموعه ی دیگری از کشورها که بسیار از لحاظ سطح توسعه پایین اند^۱ اهمیت می یابند. در این زمینه جدول ۴ را مشاهده کنید. بر این مبنای ۳۰ کشور اعلام شده توسط بانک جهانی، ۱۹ کشور در حال توسعه و ۱۱ کشور توسعه نیافته و فقیر محسوب می شوند و نامی از کشورهای توسعه یافته به چشم نمی خورد. در این میان تاجیکستان با ارسال وجهی معادل ۳۵ درصد GDP، کمکی حیاتی به اقتصاد ملی خود می نماید. بعلاوه در هشت کشور نخست این فهرست معادل یک پنجم GDP، وجه وارد می گردد.

جدول ۴. ده کشور نخست گیرنده ارسال وجه به درصد GDP

تاجیکستان	۳۵	درصد
تونگا	۲۸	//
لسوتو	۲۵	//
مولدووا	۲۳	//
نپال	۲۳	//
لبنان	۲۲	//
ساموا	۲۲	//
هندوراس	۱۹	//
گویانا	۱۷	//
السالوادور	۱۶	//

Source: factbook, 2011

همچنین آمریکا، عربستان سعودی، سوئیس، روسیه، آلمان، ایتالیا از مهمترین کشورهای فرستنده ی ارسال وجه به شمار می آیند. (جدول ۵)

1. Least developed countries

جدول ۵. ده کشور نخست فرستنده ی وجه در جهان

آمریکا	۴۸,۳ میلیارد دلار آمریکا
عربستان سعودی	۲۶ //
سوئیس	۱۹,۶ //
روسیه	۱۸,۶ //
آلمان	۱۵,۹ //
ایتالیا	۱۳ //
اسپانیا	۱۲,۶ //
لوکزامبورگ	۱۰,۶ //
کویت	۹,۹ //
هلند	۸,۱ //

Source: Factbook, 2011

لذا می توان دریافت که وجوه ارسالی، جریان شمال به جنوب، یعنی عکس مهاجرت ها، را می پیمایند. کشورهای ثروتمند و توسعه یافته، سرچشمه ی این وجوه ارسالی اند. به راحتی می توان دریافت که مهمترین نواحی فرستنده ی وجه عبارتند از: آمریکای شمالی، اروپا و برخی کشورهای ثروتمند خاورمیانه. اما کریدورهای مهم ارسال وجه نیز روند بازگشت سرمایه ی مهاجران را به خوبی نشان می دهد. در تمامی این کریدورها، فرستنده، یک کشور ثروتمند توسعه یافته؛ و گیرنده، یک کشور در حال توسعه است. و جالب اینکه بسیاری از این کریدورهای ارسال وجه، در حوزه ی کریدور مهاجرتی نیز از مهمترین ها به شمار می آیند. لذا جریان معکوس ارسال وجه به وضوح اثبات می شود (جدول ۶ را مشاهده کنید).

جدول ۶. کریدورهای مهم ارسال وجه و وضعیت مهاجرتی این کریدورهای ارسال وجه

رتبه	کریدورهای مهم ارسال وجه	وجوه ارسالی (میلیارد دلار)	رتبه در کریدو مهاجرتی	تعداد مهاجر (میلیون نفر)
۱	آمریکا به مکزیک	۲۲,۲	(مکزیک به آمریکا) نخست	۱۱,۶
۲	امارات به هند	۱۳,۸	(هند به امارات) پنجم	۲,۲
۳	هنگ کنگ به چین	۱۳,۵	(چین به هنگ کنگ) چهارم	۲,۲
۴	آمریکا به چین	۱۲,۲	(چین به آمریکا) ششم	۱,۷
۵	آمریکا به هند	۱۲	(هند به آمریکا) نهم	۱,۷
۶	آمریکا به فیلیپین	۱۰,۱	(فیلیپین به آمریکا) هفتم	۱,۷
۷	عربستان به هند	۵,۳	(هند به عربستان) دوازدهم	۱,۵
۸	آمریکا به ویتنام	۴,۲	(ویتنام به آمریکا) شانزدهم	۱,۲

Source: Factbook, 2011

مشاهده می شود در حوزه ی ارسال وجه، آمریکا و کشورهای ثروتمند عربی به عنوان فرستنده، و هند، چین، مکزیک و فیلیپین به عنوان گیرنده ی وجه مهمترین کشورها محسوب می شوند. و همچنین یک کریدور مهم مهاجرتی، بسیاری اوقات

اوقات یک کریدور معکوس ارسال وجه را ایجاد می‌نماید.

نظریات و انتقادات در حوزه ی ارسال وجه مهاجرین و اثرات آن

در اواخر قرن بیستم و اوایل قرن حاضر نگرش مثبت به بحث مهاجرت از آن نئوکلاسیک‌ها بود. بسیاری از مؤسسات مالی بین‌المللی این نگرش را داشتند. با این حال، این رویکرد نگاه جدی‌ای به پدیده ی ارسال وجه نداشت. یکی از دلایل مهم آن، نبود آمار مشخصی از وجوه ارسالی جهت مقایسه و تحلیل، در حوزه ی مهاجرت و توسعه بود. در این میان دیلیپ راسا^۱، مدیر بخش مهاجرت و ارسال وجه بانک جهانی، در سال ۲۰۰۳ در مجله ی Global Development Finance بانک جهانی، مقاله ای با عنوان وجوه ارسالی نیروی کار، منبع مالی مهم و پایدار خارجی برای توسعه^۲ منتشر کرد (De Haas, 2007). در این مقاله دیلیپ راسا با ارائه ی آمارهایی در باب وضعیت تولید ناخالص داخلی (GDP) کشورهای کمتر توسعه یافته، و نیز ارسال وجه مهاجران آن کشورها به زادگاهشان به بررسی میزان اهمیت این وجوه ارسالی جهت توسعه ی برخی کشورهای کمتر توسعه یافته می‌پردازد. بعلاوه راسا برای نخستین بار، ضمن مقایسه ی وجوه ارسالی با برخی دیگر از جریانات سرمایه بین‌الملل، همچون سرمایه گذاری مستقیم خارجی^۳، کمک‌های رسمی و نیز جریان بازار سرمایه، به روند افزایشی وجوه ارسالی و جایگاه مناسب آن در میان دیگر جریانات مالی جهانی اشاره می‌کند (Ratha, 2003). با این اشاره ی کوتاه، به بررسی دیدگاه کنونی در باب اثرات ارسال وجه می‌پردازیم.

بررسی جنبه ی حمایتی وجه ارسالی: بیمه ی مشترک^۴، پخش نمودن ریسک^۵ یا نوع دوستی^۶

دیدگاه خرد: در این رویکرد اشخاص، اعم از مهاجران و خانواده‌های آنان اهمیت می‌یابند و دیدگاه‌ها و انگیزه‌هایشان نسبت به فعل مهاجرت بررسی می‌گردد. چیم هو و همکارانش در این راستا سه دیدگاه را بررسی می‌کنند. نخست، "دیدگاه به اشتراک گذاری ریسک، که ارسال وجه را بخشی از استراتژی مدیریت ریسک می‌داند. طرفداران رهیافت NELMY، مهاجرت را نتیجه ی فقر و نداری نمی‌دانند، بلکه آن را یک استراتژی معیشتی در نظر می‌گیرند که توسط گروههای اجتماعی (بویژه خانواده‌ها) در مواجهه با محرومیت نسبی و به منظور پخش نمودن خطرات معیشتی، افزایش درآمد و بدست آوردن سرمایه ی ناشی از سرمایه گذاری صورت می‌گیرد. این وجوه ارسالی فواید بسیاری را برای فرد مهاجر و نیز خانواده ی او که دریافت کننده ی وجه هستند فراهم می‌آورد. بدین صورت که در آمد مطمئنی برای خانواده در مواجهه با خطرات و شوک‌های اقتصادی، کشمکش‌های سیاسی و مسائل جوی همچون خشکسالی است. لذا وجه ارسالی می‌تواند یک منبع حمایتی دو طرفه (هم مهاجر در مقصد و هم خانواده ی او در مبدأ) باشد" (De Haas, 2007:7).

"ایرادی که بر این دیدگاه وارد می‌شود منطقی دیدن انسان تنها در بعد اقتصادی است. در حالی که برخی از تحقیقات، محکم بودن بنیان‌های خانواده و وجود درجات بالای اعتماد میان اعضای خانواده را از عوامل مهم ارسال وجه می‌دانند" (Chimhowu et al, 2005: 89-90).

1. Dilip Ratha
2. "Workers' Remittances: An Important and Stable Source of External Development Finance"
3. Foreign Direct Investment(FDI)
4. Co-insurance
5. Risk sharing
6. Altruism

۷. این دیدگاه یک رویکرد اقتصادی جدید در باب مهاجرت نیروی کار است که در برابر مثبت اندیشان و منفی نگران حوزه ی مهاجرت قرار گرفت و تکنرگرایانه به این موضوع نگریست.

8. Household

دومین دیدگاه، با اندکی تفاوت نسبت به دیدگاه قبل، ارسال وجه را نوعی ادای تعهد به خانواده عنوان می کند که مبنای آن محبت و مسئولیت نسبت به خانواده است. "فرد مهاجر تنها یکی از اعضای خانواده ی گسترده است که بخشی از درآمد خانواده را تأمین می کند در حالی که دیگر اعضا نیز به کارهای متنوع دیگری اشتغال دارند. سریسکاندراجا می گوید ارسال وجه اغلب منبعت از انگیزه های نوع دوستانه است" (Sriskandarajah, 2005: 14). در این روش نیز مهاجرت یک تصمیم خانوادگی به شمار می رود.

اما مدل سوم که دو مدل قبلی را در خود جای داده است، هم نوع دوستی و هم نفع شخصی را از انگیزه های مهاجرت و ارسال وجه می داند. در حالی که مهاجران با انگیزه های شخصی به این امر دست می زنند اما منافع خود را در چارچوب روابط خویشاوندان تعریف می کنند (Chimhowu et al, 2005).

این دیدگاه در تحقیقات سطح خرد مورد توجه قرار گرفت که ترکیبی است از انگیزه های خانوادگی و شخصی، و قادر است چرایی و میزان وجوه ارسالی را شرح دهد. در جدول ۷ خلاصه ی این بخش آمده است.

جدول ۷. انگیزه ی ارسال وجه و نوع استفاده از آن

سرمایه گذاری	مصرف	
وجوه ارسالی خانواده ها را در مواجهه با خطرات احتمالی در سرمایه گذاری بیمه می کند	وجوه ارسالی به خانواده ها در مواجهه با خطرات کمک می کند	به اشتراک گذاشتن ریسک
سرمایه گذاری در فعالیت هایی چون کشاورزی و دامپروری	وجوه ارسالی جهت خرید لوازم روزمره و لوکس	
خرید ادوات و دستگاه های به روز جهت بازدهی بهتر در آینده	استفاده از آن در جهت بهره بردن از خدمات آموزشی و بهداشت	
به منظور افزایش دارایی سرمایه های در دسترس	ارسال کالاها و هدایا برای خانواده به منظور تحقق نیات نوع دوستانه	نوع دوستی
دستیابی به سود غیر مستقیم برای خانواده و در بلند مدت برای جامعه		

Source: Admos Chimhowu, Jenifer Piesse, and Caroline Pinder, 2005: 90

اثرات کلان: در سطح ملی، شواهد بسیار مهمی وجود دارد که وجوه ارسالی نقش یک سوپاپ اطمینان را در جوامع یا کشورهایی که مواجه با بحران های اقتصادی و سیاسی هستند بازی می کند (De Haas, 2007). وجوه ارسالی بدلیل ثبات مناسب و تغییرات اندک، به نسبت دیگر جریان های پولی به کشورهای در حال توسعه (چون سرمایه گذاری مستقیم خارجی و کمک های توسعه ای) یک منبع در دسترس و مناسب خارجی است (IFAD, 2009 & Ratha, 2003 & De Haas, 2007: 8 & Taghavi, 2012: 51 & Skeldon, 2010: 148). گفته می شود وجوه ارسالی تقریباً درآمدی سه برابر کمک های توسعه ای رسمی برای کشورهای کم درآمد فراهم کرده است و نیز دومین منبع بزرگ خارجی برای کشورهای در حال توسعه پس از سرمایه گذاری مستقیم خارجی است (De Haas, 2007; Ratha, 2005a).
بعلاوه، طبق گزارش صندوق بین المللی توسعه ی کشاورزی^۱ در سال ۲۰۰۹ جریان ارسال وجه در جهان با رقم سالانه بالاتر

1. International Fund for Agricultural Development (IFAD)

از ۳۰۰ میلیارد دلار، در حال پیشی گرفتن از سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و نیز مجموعه‌ی کمک‌های توسعه‌ای در جهان است (IFAD, 2009).

البته آمارهای وجوه ارسالی فقط به آن میزانی اشاره دارد که از کانال‌های بانکی رسمی در جریان بوده است و اگر آمارهایی که وجوه ارسالی را از طریق کانال‌های غیر رسمی بررسی می‌کند را بعلاوه کنیم، عدد قابل ملاحظه‌ای بدست می‌آید. برای مثال بررسی‌های پیک و همکارانش^۱ نشان می‌دهد که وضعیت اقتصادی برخی کشورها چون فیجی، سومالی و سورینام بسیار بهتر از آمارهای رسمی است و این را مدیون وجوه ارسالی‌ای هستند که به طور غیر رسمی وارد این کشور شده‌اند (De Haas, 2007). "مطالعات در بنگلادش نشان می‌دهد که تنها ۴۶ درصد وجوه ارسالی از طریق کانال‌های رسمی مبادله می‌شود. در فیلیپین که نهادهای رسمی تلاش‌های بسیاری دارند تا وجوه فیلیپینی‌های خارج را به داخل وارد نمایند، با این حال آمارها نشان می‌دهد که تنها نیمی از وجوه ارسالی از طریق کانال‌های رسمی وارد کشور می‌شوند" (Skeldon, 2010: 148). و بالاخره اینکه صندوق بین‌المللی پول در بررسی ۱۵ کشور مهاجر فرست جهان، که ایران نیز در میان آنان جای دارد، دریافت که "میان سال‌های ۱۹۸۰ تا ۲۰۰۰ به طور متوسط ۴۰ درصد وجوه ارسالی به این کشورها از طریق کانال‌های غیر رسمی وارد شده است. البته این آمار برای کشورهای مختلف، متفاوت است. به عنوان مثال الجزایر، پاکستان، ایران، بنگلادش، سودان و تانزانیا بیش از ۵۰ درصد و برای کشورهایی چون هند، فیلیپین و ترکیه بسیار کمتر است"^۲ (Ghosh, 2006:16).

اما برخی نظریه پردازان در مخالفت با مهم جلوه نمودن و غلو کردن اهمیت ارسال وجه ايراداتی را وارد نموده‌اند که برخی از آنها را مرور می‌کنیم و پاسخ دیگر دانشمندان را ذکر می‌نماییم.

آیا وجوه ارسالی در طول زمان کاهش می‌یابد؟ از منظر دیدگاه‌های ساختارگرایی و وابستگی، وجوه ارسالی به طور معمول یک منبع نامطمئن درآمد خارجی برای خانواده‌ها، جوامع و دولت‌هاست. بر این اساس گفته می‌شود که "با اسکان دائم مهاجر یا بازگشت او، به مرور روند ارسال وجه کاهش می‌یابد. لذا وجوه ارسالی یک نوع پیشرفت موقتی و مصنوعی را در معیشت و یک وابستگی خطرناک به درآمد خارجی را موجب می‌شوند" (De Haas, 2007: 9). علاوه بر آن اوراق بهادار به کشورهای ارسال‌کننده‌ی مهاجر و وجوه ارسالی به سرعت پس از اسکان یافتن مهاجران در مقصد، کاهش می‌یابد.

"این فرضیه‌ی ضعیف شدن وجوه ارسالی به این مفهوم عمومی متصل است که مردانی با مهارت پایین، متأهل و جوان که به مهاجرت موقت دست می‌زنند بیشترین سهم ارسال وجه را به خود اختصاص داده‌اند. و مهاجران پردرآمد، تحصیل کرده و جاافتاده بیشتر سرمایه‌گذاری‌هایشان را در کشور میزبان انجام می‌دهند" (Ibid). البته سربسکاندراجا نیز مهاجرت‌های موقت را دارای بالاترین پتانسیل جهت ارسال وجه می‌داند (Srkandarajah, 2005).

همچنین فرضیه‌ی ضعیف شدن وجوه ارسالی بر این گمان استوار است که این وجوه ابتداءً به دو دلیل ارسال می‌شوند. نخست، به جهت بدهکاری بدست آمده ناشی از مهاجرت فرد و همچنین بدلیل نوع دوستانه. عامل دوم، به همبستگی مهاجران می‌پردازد و این نکته که مهاجرت به مرور ضعیف شدن تدریجی پیوندهای فراملیتی را در پی دارد (De Haas, 2007).

اما این دیدگاه، نگاهی خرد به فرآیند بین‌المللی ارسال وجه است و نمی‌تواند ما را نگران ناپایدار بودن روند ارسال وجه به یک ناحیه در طول زمان کند. در این مسئله می‌بایست به رهیافت کلان و روند کاهش و افزایش مهاجرت‌های کار از

1. Pieke et al, 2005

۲. برخی گزارشات نیز مدعی‌اند که وجوه ارسالی که به صورت غیر رسمی وارد می‌شوند دو تا سه برابر آمارهای رسمی‌اند.

(Aite Group, 2005 & Lowell, 2001 Cited in Gosh, 2006)

یک منطقه روی آورد. صندوق بین المللی پول^۱ در گزارشی اعلام کرد، بین سال های ۱۹۹۱-۲۰۰۰ تعداد کارگران مهاجر در کشورهای توسعه یافته به نسبت جمعیت این کشورها^۲ درصد افزایش یافته است که این موضوع منجر به افزایش ۰،۲۵ درصدی خروج وجه از این کشورهای توسعه یافته، به نسبت تولید ناخالص داخلی شان، شده است. علاوه بر آن، سواری^۳ (۱۹۸۱) گزارش می دهد که رابطه ی قابل اتکائی میان افزایش میزان مهاجرین و افزایش جریان ارسال وجه، در کشورهای یونان، ترکیه و یوگسلاوی سابق وجود دارد (Gosh, 2006). لذا حتی اگر بتوان با نگاه خرد به ایده ی ارسال وجه خدشه وارد کرد، که البته نابعاست، اما رهیافت کلان به خوبی اثر مثبت این پدیده را در طول زمان نشان می دهد.

این نگرش منفی با رهیافت های معیشتی و NELM که مهاجرت و ارسال وجه را به عنوان یک بیمه ی مشترک و یا استراتژی تولید سرمایه می دانند در تضاد است. همچنین این دیدگاه در تضاد با دیدگاه ملیت گرایی مهاجران^۴، که معتقد است پیوندهای اجتماعی مهاجران با جوامع مادری می تواند در طول نسل ها تقویت و به روز شود، در تضاد است (DeHaas, 2007).

مهاجرت، کاهش یا افزایش فقر و نابرابری؟ یکی از انتقاداتی که توسط رهیافت های ساختگرایی و وابستگی پیرامون مهاجرت و ارسال وجه بیان می گردد، بحث اثرات ارسال وجه بر افزایش نابرابری در جوامع مهاجر فرست است. در این نقد ادعا می شود افزایش نابرابری، بالا رفتن میزان مهاجرت را در پی دارد و این چرخه افزایش شدت نابرابری و فقر را به دنبال دارد.

اما می بایست این نکته را توجه داشت که اثرات وجوه ارسالی بر نابرابری تابعی از نوع مهاجران است. "اگر مهاجران عمدتاً از خانواده های ثروتمند باشند، مهاجرت بیشتر ما را به مفهوم نابرابری در جامعه ی مبدأ می رساند. در حالی که اگر مهاجران از خانواده های نسبتاً فقیر باشند این موضوع عکس به نظر می رسد" (Ibid: 12).

به عنوان مثال استال^۵ (۱۹۸۲) می نویسد "مهاجرت، علی الخصوص مهاجرت بین الملل، یک اقدام هزینه بر است لذا در یک جامعه، خانواده های غنی تر توان مهاجرت را دارند. همچنین در باب مهاجرت های روستایی، لپیتون (۱۹۸۰) در مطالعه ی ۴۰ روستا در هند دریافت که مهاجرت داخلی، نابرابری را در روستا افزایش می دهد. چرا که خانواده های توانمند جذب مشاغل در شهرها می شوند، در حالی که فقرای روستایی بیش از پیش گریبانگیر فقر می شوند" (Adams & Page, 2005: 279).

در عین حال بسیاری از مطالعات اخیر شواهد کافی را برای رد این نگرش فراهم نموده است. برای مثال استارک (۱۹۹۱) نشان می دهد که در روستاها، خانواده های نسبتاً محروم احتمال بیشتری برای مهاجرت بین المللی دارند تا خانواده های توانمند تر. همچنین وین آدامز (1999, 1993) به بررسی درآمدهای خانواده های روستایی مصری قبل و بعد از مهاجرت بین المللی شان می پردازد. او در می یابد که شمار خانواده های فقیر ۹،۸ درصد کاهش می یابد و این حواله ها ۱۴،۷ درصد درآمد خانواده های فقیر را شامل می گردد (Ibid).

دهاس (۲۰۰۵) معتقد است، "اگرچه مهاجران پیشرو^۵ شاید عموماً از خانواده های ثروتمندتر باشند. همانند مهاجران اولیه، چرا که تطبیق یافتن با تکنولوژی جدید در آن جامعه هزینه و ریسک بالایی را می طلبد. اما این موضوع را نیز در همه جا صادق نمی داند و آن را با توجه به مقصد (مثلاً مهاجرت داخلی در برابر خارجی)، نوع شغل (با مهارت بالا یا پایین، قانونی

1. International Monetary Fund (IMF)
2. G. Swary
3. Migrant Transnationalism
4. Stahl
5. Pioneer migrants

یا غیر قانونی) و نحوه ی کسب کار (مثلاً استخدام رسمی یا بر اساس کمک های خانوادگی) متفاوت می شود" (De Haas, 2007: 12).

همچنین گزینش مهاجرت در طول زمان تغییر می کند. مسلماً در یک روند مهاجرتی، نخستین مهاجرت ها، از گزینه های انتخابی اندکی برخوردارند. اما در جریان گسترش و تقویت شبکه های اجتماعی میان مهاجران و بستگان و آشنایان آنان در زادگاه، هزینه و ریسک مهاجران کاهش می یابد. بر اساس این نگرش، نابرابری احتمالی ای که در ابتدای روند مهاجرتی پدید آمده است، ممکن است کاهش یابد و یا حتی در یک دوره ی طولانی عکس شود. (Ibid.)

سومین نکته ای که دهاس بر آن تأکید دارد، موضوع نوع مقایسه ها در اثبات نابرابری است، که ممکن است ما را به نتایجی متناقض برساند. به عنوان مثال "شاید پژوهشگری نتیجه بگیرد که مهاجرت موجب افزایش نابرابری در آمدی خانواده ها در یک ناحیه شده است. با این حال هنگام مقایسه ی این ناحیه ی مهاجرپرست به عنوان یک کل، با نواحی مرکزی و ثروتمند در همان کشور (یا میان کشورهای دیگر) یکی هم نتیجه بگیرد که در نتیجه ی اثرات توسعه ای مهاجرت و ارسال وجه، نابرابری بین نواحی کاهش یافته است. انتخاب این دو گزینه مشخص نیست و ممکن است بازتابی از داوری های ارزشی^۱ پژوهشگران باشد" (Ibid: 11).

لذا دهاس بر این نکته تأکید دارد که نمی توان برای تمامی مهاجرت های کار در سراسر جهان نسخه ی واحدی پیچید، و علاوه بر آن اثرات ارسال وجه در طول روند یک مهاجرت تغییرات اساسی خواهد نمود و یک تحلیل ثابت را درست نمی داند. البته فرهنگ ارشاد، جامعه شناس ایرانی، عکس این دیدگاه را بیان می دارد و معتقد است تمامی مهاجرت ها، "از داستان مهاجرت کارگران جنوب آسیا به کشورهای نفت خیز جنوب آسیا، تا مهاجرت کارگران ترک به آلمان، هندی ها و پاکستانی ها به اروپا، اتباع کشورهای شمال آفریقا به فرانسه و مکزیکی ها و کارگران شرق آسیا به ایالات متحده در سطح کلی تحلیلی واحد دارند" و نیز پروسه ی این مهاجرت ها را از ابتدا تا انتها ثابت می داند (ارشاد، ۱۳۸۹: ۸۲-۸۳).

کارکرد وجوه ارسالی؛ سرمایه گذاری یا مصرف گرایی؟ شاید مهمترین عامل تشکیک بحث مهاجرت و توسعه، این عقیده است که مهاجران به ندرت پول خود را در یک امر مهم تولیدی سرمایه گذاری می کنند و به جای آن در امور غیرتولیدی و مصرفی خرج می کنند (De Haas, 2007: 20 & Taylor, 1999 & Ratha, 2003). این عقیده که به عنوان سنگ بنای نظریات وابستگی و ساختارگرایی مطرح است، مدعی است که مهاجرت و ارسال وجه نمی توانند منجر به توسعه شوند، و حتی مانع توسعه می گردند. این موضوع بویژه وارد ادبیات سیاسی شده است. در گزارش^۲ سال ۲۰۰۶ بانک سرمایه گذاری اروپایی آمده است که "وجوه ارسالی اساساً در مخارج روزانه صرف می شوند و بنابراین اثرات توسعه ای قابل توجهی ندارند. چنین دیدگاهی معتقدند که دولت ها باید وجوه ارسالی خود را در جهت سرمایه گذاری تولیدی توسعه دهند" (De Haas, 2007: 14).

نیز برخی معتقدند وجوه ارسالی نوعی حس بازدارندگی را در سرمایه گذاری و کار در خانواده های مهاجرین پدید می آورد. به عنوان مثال "در السالوادور یک تیم تحقیقاتی دریافت، نرخ بیکاری در میان خانواده های دریافت کننده ی وجه ۸٫۶ درصد است، در حالی که در دیگر خانواده ها ۶٫۴ درصد بیکاری وجود دارد" (Comstock, 2009: 12).

چیم هو^۳ و دیگران عنوان می کنند، "بسیاری پژوهش ها از کشورهای مختلف جهان، نشان داده است که بخش عمده ای از وجوه ارسالی، در برخی مناطق تا ۸۰ درصد، صرف هزینه های روزمره و رفاه خانواده ها می شود و میزان اندکی از این

1. Value judgment

2. European Investment Bank/Facility for Euro - Mediterranean Investment and Partnership 2006:136

3. Admos Chimhowu

وجوه به سرمایه گذاری در زمین، خانه سازی و یا سرمایه گذاری های تولیدی جدید می شود. اینان معتقدند که در بلند مدت این موضوع بر رشد اقتصادی تأثیر منفی خواهد داشت" (Chimhowu, 2005: 89).

البته بسیاری از نظریه پردازان نیز عکس این موضوع را تأیید می کنند. بسیاری از تحقیقات تجربی اخیر بویژه از آمریکای لاتین و نیز از آسیا و آفریقا نشانگر آن است که ارسال وجه موجب توانمند شدن مهاجران و خانواده های آنان در کشاورزی و کسب و کارهای خصوصی آنان می گردد. این تحقیقات می گویند خانواده های مهاجرین تمایل بالاتری به سرمایه گذاری دارند. (De Haas, 2005a) مثلاً تیلور^۱ (۲۰۰۶) در پژوهشی در مکزیک به نتیجه ی دیگری دست یافت. او از مردم پرسید چگونه وجوه ارسالی را خرج می کنند. و این نتیجه را دریافت: "البته جواب آنان مصارف روزمره بود، اما وقتی هزینه ی آنان را با خانواده های غیر مهاجر مقایسه نمودیم دریافتیم نسبت هزینه نمودن در سرمایه گذاری، به مصرف روزمره در خانواده های مهاجرین بسیار بالاتر از خانواده های غیر مهاجر است" (Taylor, 2006: 6). راپوپورت و داکوئر^۲ (۲۰۰۵) نیز اشاره می کنند که "وجوه ارسالی امکان دستیابی به مشاغل آزاد را بالا می برد و سرمایه گذاری در تجارت های کوچک را افزایش می دهد" (De Haas, 2007: 14).

دهاس (۲۰۰۷) نیز معتقد است این ایده ی کلی که مهاجران پول خود را صرف امور غیر تولیدی می نمایند، مبنای تجربی ضعیفی دارد. بسیاری از چنین تحقیقاتی که مولد این ایده ها هستند، در حوزه ی روش شناسی مورد انتقادهای جدی قرار گرفته اند. (Ibid)

اسکلدن نیز از تمایز دادن میان مصرف و سرمایه گذاری با نگرانی یاد می کند. و معتقد است "هنگامی که این پول ها در حوزه ی مصرف مستقیم قرار گیرد می تواند کارکردهای مثبت و مهمی را برای توسعه ی محلی بدنال داشته باشد. استفاده از این پول ها در ساخت و ساز خانه می تواند چند برابر اثرات مهم محلی در ایجاد اشتغال محلی و یک محرک برای فعالیت های محلی ایجاد کند. حتی او ولخرجی هایی که در عروسی ها اتفاق می افتد نیز در راستای سرمایه گذاری در حوزه ی جمعیت می بیند. و در نهایت این جمله را ذکر می کند: متوسط نیروی کار مهاجر پول خود را عاقلانه و محتاطانه خرج می کنند" (Skeldon, 2009: 149).

نکته ی دیگر اینکه همانند فقر و نابرابری، اثرات وجوه ارسالی بر سرمایه گذاری و رشد اقتصادی در جوامع مهاجر فرست در طول زمان تغییر می کند. "در یک مطالعه ی بررسی اثرات موقت نیروی کار، از پنج کشور آفریقایی به معادن آفریقای جنوبی بر تولیدات کشاورزی کشور مبدأ لوکاس (۱۹۸۷) نتیجه می گیرد که مهاجرت، تولید ناخالص داخلی را در یک مدت کوتاه کاهش می دهد، در عین حال تولید کشاورزی و ذخیره ی دامی را توسط سرمایه گذاری پول های ارسالی بالا می برد و دستمزدهای کشت داخلی نیز در بلند مدت افزایش می یابد. مطالعه ی جدیدی از وجوه ارسالی ترک ها نشان می دهد که با وجود افزایش انگیزه ی مصرف گرایی در کوتاه مدت، اما در بلند مدت انگیزه ی سرمایه گذاری افزایش یافته است" (De Haas, 2007: 14).

همچنین دهاس (۲۰۰۳) در تحقیقی در خانواده های جنوب مراکش دریافت دریافت دریاخته سرمایه گذاری در مسکن در ابتدای دوره ی مهاجرت اتفاق می افتد از ۵ تا ۱۴ سال پس از مهاجرت نخست، در بالاترین حالت ادامه می یابد. "بسیاری از سرمایه گذاری ها در حوزه ی کشاورزی از سال ۱۵م تا سال ۲۴م رخ می دهد و سرمایه گذاری در تجارت های خصوصی غیر کشاورزی از سال ۲۵م تا ۲۹م پس از مهاجرت انجام می شود. اثرات کوتاه مدت مهاجرت بر معیشت و تولیدات خانگی در جوامع مهاجر فرست به دلیل فقدان نیروی کار منفی است. اما در مرحله ی بعد که مهاجران در مقصد

1. Edward J. Taylor

2. Rapoport and Docquier

کم و بیش اسکان یافتند و شغل نسبتاً مطمئنی یافتند و نیازهای اساسی خانواده نیز تأمین گردید(همچون غذا، بهداشت، پوشاک، آموزش، پرداخت بدهی ها و ...) فرصت هایی برای سرمایه گذاری پدید خواهد آمد" (De Haas, 2005b: 19-20).

لذا در مراحل بعدی است که مهاجران تمایل دارند پولشان را در طرح های بزرگ تجاری مثل کشاورزی، خانه سازی های گسترده، تجارت و غیره سرمایه گذاری کنند. هرچند میزان سرمایه گذاری آنها به شرایط سرمایه گذاری منطقه بستگی دارد. بنابراین غیرواقعی است که بگوییم تمام اثرات توسعه ای ناشی از مهاجرت و ارسال وجه در دهه ی اول یا دوم پس از مهاجرت عمده رخ خواهد داد.

همچنین دهاس در این باب، نکته ای مهم را اشاره می کند. او می گوید: "به نظر می رسد که دلیلی برای انتقاد از این نوع نگاه (نگاه منفی به مصرف گرایی) وجود ندارد. چرا می بایست مصرف در حوزه ی هزینه های مسکن، بهداشت، مراقبت های پزشکی، غذا و تحصیل را به عنوان موارد بی فایده و ضد توسعه معرفی کرد؟ علاوه بر این، پیشرفت در حوزه های سلامت، رفاه و سرمایه ی انسانی موجب افزایش تمایل به تولید، آزادی در انتخاب و بالا رفتن مشارکت در مباحثات عمومی می گردد" (De Haas, 2005a: 7).

این دیدگاه دهاس از تئوری سن^۱ تنها اقتصاددان آسیایی برنده ی جایزه ی نوبل اقتصاد، نشأت می گیرد. سن در کتاب خود^۲، توسعه را به مثابه روندی می داند که در آن آزادی های حقیقی که موجب سرزندگی انسان ها می شود، افزایش می یابد. او به منظور کاربردی کردن واژه ی آزادی، مفهوم قابلیت های انسانی، را استفاده می کند. و معتقد است هدف توسعه نیز چیزی جز دست یابی به انواع آزادی ها (شامل برخورداری از امکانات و تسهیلات اقتصادی، فرصت های اجتماعی آموزشی و بهداشتی، آزادی های سیاسی و ...) نباید باشد. تفاوت بارز این رویکرد با دیدگاه های رایج در تئوری های اقتصادی آن است که تئوری های پیشین تأکید عمده و محوری بر رشد اقتصادی و درآمدی دارد. سن معتقد است که رشد درآمدی به تنهایی نباید همچون تست تورنسل برای تئوری های توسعه در نظر آید. (آمارتیاسن، ۱۳۸۲)

۲. روش تحقیق

در مطالعه ی حاضر، بر مبنای نیازمان به اطلاعات مشخص، روش مطالعه اسنادی و روش کیفی (مصاحبه ی عمیق)، به صورت متوالی انجام پذیرفت.

مطالعه اسنادی: رویکرد اصلی این مطالعه رجوع به منابع معتبر بین الملل در حوزه ی مهاجرت بین الملل و ارسال وجه جهانی است. لذا تلاش شد با مراجعه به مراجع معتبری چون: سازمان ملل متحد، بانک جهانی، صندوق بین المللی توسعه کشاورزی، سازمان مهاجرت بین الملل و ... به اطلاعات دست اول در باب مهاجرت و ارسال وجه در حوزه ی بین الملل و نیز ایران دست یابیم.

مصاحبه عمیق: مشکل نبود اطلاع مکتوب در حوزه ی ایران و علی الخصوص در باب مهاجرین ایرانی شاغل در کشورهای عربی حوزه ی خلیج فارس ما را بر آن داشت تا به مصاحبه عمیق با آگاهان منطقه جنوب فارس و هرمزگان روی آوریم. در این راستا با ۱۵ نفر از مطلعین اعم از مسئولان ایرانی حاضر در کشورهای عربی، خانواده های مهاجرین و نیز مهاجرین حاضر در کشورهای عربی حوزه خلیج فارس صحبت شد

1. Amartya Sen

۲. توسعه به مثابه آزادی

۳. یافته ها

ایران؛ مهاجرت و ارسال وجه

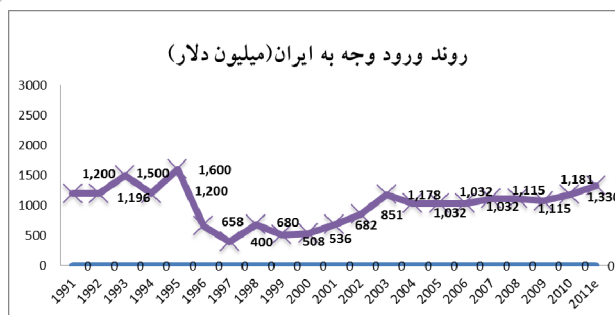
کشور ایران با جمعیت ۷۵ میلیونی (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰)، هفدهمین کشور پرجمعیت جهان است. از لحاظ وسعت نیز در جهان رتبه ی هجدهم را داراست. سازمان مهاجرت بین الملل می گوید "موقعیت جغرافیایی ایران آنرا به ناحیه ای تبدیل نموده که به عنوان مبدأ، مقصد و ترانزیت کننده ی مهاجر و پناهنده ایفای نقش می کند" (IMO, 2010: 89).

البته شواهد نیز این گفته را تأیید می کند. سازمان ملل افغانی ها و عراقی ها را بزرگترین پناهندگان جهان با تعداد ۳ میلیون و ۱٫۷ میلیون نفر در سال ۲۰۱۰ اعلام نموده است (UN, 2011). این دو کشور دارای مرزهای طولانی در شرق و غرب ایران هستند. همچنین ترکیه که یکی از مهمترین راههای پیوستن به اروپاست در شمال غرب ایران واقع است. و بالاخره در فصل پیش اشاره شد، شش کشور عضو شورای همکاری خلیج فارس (GCC) که بالاترین تراکم مهاجر را در جهان دارا هستند در جنوب ایران واقع شده اند. بانک جهانی در سال ۲۰۱۱ تعداد مهاجرین وارد شده به ایران را ۲٫۱۲۸ میلیون نفر اعلام کرد که ۲٫۸ درصد کل جمعیت ایران را در بر می گیرد (Factbook, 2011).

از سوی دیگر بانک جهانی ایرانیان خارج شده از کشور تحت عنوان مهاجر را ۱٫۲۹ میلیون نفر اعلام می کند که ۱٫۷ درصد جمعیت کشور را شامل می شود (Factbook, 2011). مقاصد اصلی ایرانیان، کشورهای پیشرفته و ثروتمند دنیاست. طبق آمار بانک جهانی، در سال ۲۰۰۸ آمریکا، آلمان، کانادا، اسرائیل، سوئد، انگلیس، هلند، فرانسه، استرالیا و اتریش مقاصد اصلی مهاجرت ایرانیان بوده اند. اما این آمار در سال ۲۰۱۰ تغییر جالبی پیدا کرد و آن حضور ۴ کشور عربی حوزه ی جنوبی خلیج فارس اند (Factbook, 2008 & 2011). که این موضوع لزوم اهمیت بررسی مهاجرت ایرانیان به این چهار کشور عربی (قطر، کویت، امارات و بحرین) را نشان می دهد.

اما بانک جهانی میزان پول وارد شده به ایران توسط مهاجران ایرانی را در سال ۲۰۱۰، ۱٫۱۸۱ میلیارد دلار برآورد کرد. اگر این آمار را به تعداد مهاجران ایرانی تقسیم نمایم عدد ۹۱۵ دلار در سال برای هر مهاجر ایرانی بدست می آید. اما بد نیست این عدد را با میانگین جهانی نیز مقایسه کنیم. بانک جهانی در سال ۲۰۱۰، ۲۱۵٫۸ میلیون نفر مهاجر را در جهان اعلام نموده که ۴۴۰ میلیارد دلار را وارد کشورهای خود نموده اند. لذا برای هر مهاجر در سال عدد ۲۰۳۹ دلار بدست می آید.

شکل ۲. روند ورود وجه به ایران بر اساس آمار بانک جهانی

Source: world bank, 2011

۱. آمار به این ترتیب عنوان شده است: آمریکا، قطر، کانادا، کویت، آلمان، اسرائیل، انگلیس، سوئد، امارات متحد عربی و بحرین

با این آمار، وضعیت ارسال وجه به ایران بسیار رقم بسیار پایینی است. و بررسی اهمیت آن، کاری عبث. اما اگر به گفته ی اسکلدن^۱، از نظریه پردازان مهاجرت و توسعه، تأمل کنیم تحلیل‌مان متفاوت خواهد بود. رونالد اسکلدن، در جایی به ارتباط میان وجوه ارسالی و زادگاه مهاجران اشاره می‌نماید. و می‌گوید: "عموماً فرض این است که تمامی پول‌ها به کشورهای زادگاه مهاجران ارسال می‌گردد. البته در سطح بسیار کلی این موضوع درست به نظر می‌رسد، اما در سطوح خردتر و محلی این فرضیه صحیح نیست. مهاجرت پدیده ی نیست که به گونه ای تصادفی و یکنواخت در کشور مبدأ تقسیم شده باشد.

او ادعای خود را با چند مثال بیان می‌نماید. تقریباً ۹۵ درصد مهاجران بنگلادشی که در اواخر دهه ی ۱۹۸۰ به انگلستان مهاجرت کردند از یک ناحیه ی بنگلادش با نام سیل هت^۲ بودند. یا اکثر مهاجران پاکستانی انگلستان از ایالت میرپور پاکستان هستند. بیشتر هندیان مهاجر در خاورمیانه از جنوب ایالت کرالا^۳ هستند. بیشتر مهاجرت‌ها از چین از سه استان جنوبی و ساحلی آن گوانگ دونگ، فوجیان و زجیانگ^۴ و البته از بخش‌های خاصی از این ایالت‌ها هستند. به این ترتیب بخش عظیمی از وجوه ارسالی به تعداد معدودی از روستاها و بخش‌های آن کشورها می‌رسد" (Skeldon, 2007:150-151).

لذا به این نکته واقف می‌شویم که در باب ارسال وجه و اثرات آن، گاه می‌بایست نگرش خود را منطقه‌ای و ناحیه‌ای قرار دهیم. در این راستا آمارها نشان می‌دهد که اکثریت مهاجران ایرانی، از اقشار تحصیل کرده و متمول هستند و تحت عنوان نیروی کار به مهاجرت دست نزده‌اند. لذا پول از طریق این نوع مهاجران به ایران وارد نمی‌شود و بلعکس به دلایل متعدد اقتصادی و تحصیلی، ارز از کشور خارج شود. اما فلسفه ی ارسال وجه، در مهاجرت نیروی کار معنا می‌یابد. آنانی که به دلیل وضعیت بد اقتصادی منطقه و بیکاری در زادگاه، مهاجرت می‌کنند تا از این طریق خانواده‌ی خود را در زادگاهشان تأمین نمایند.

اما مقصد عمده مهاجران کار ایرانی، کشورهای عربی حوزه خلیج فارس است. نکته پراهمیت اینجاست که در گفتگو با نمایندگان کار ایران در امارات و کویت، عنوان شد بیش از ۸۰ درصد ایرانیان حاضر در کشورهای عربی از مردم نواحی جنوبی ایرانند. لذا می‌توان انتظار داشت عمده وجه وارد شده به ایران از کشورهای عربی به نواحی جنوبی ایران باشد. بنابراین نادرست است که وجه وارد شده به ایران را سهم تمام ایرانیان بدانیم و بر ۷۰ میلیون بخش کنیم. مبرهن است که این وجه بر مناطق جنوبی کشور بسیار اثرگذار و مطالعه آن پراهمیت می‌نماید.

در گفتگو با خلیج‌روهای لارستانی مشخص شد این روزها، بازه ی معمول درآمد ایرانیان در کشورهای عربی در سال بین ۲۵ تا ۷۹ میلیون تومان^۵ است. که البته چنین درآمد‌هایی با توجه به رده‌های مختلف شغلی و نیز میزان اقامت آنان در طول سال متغیر است. بدین ترتیب شاگردان مغازه در سطوح مختلف، با آنانی که شریک کار و دیگرانی که شریک سرمایه هستند درآمد‌های متفاوتی خواهند داشت.

به گفته خود مهاجران لارستانی حاضر در کشورهای عربی مردان جنوب عموماً از درآمد حاصله، حدود ۱۰ درصد آن را به‌امور روزمره خود در آن کشور اختصاص می‌دهند و بقیه را جهت امرار معاش خانواده‌هایشان ارسال می‌نمایند. لذا حداقل

1. Ronald Skeldon

2. Sylhet

3. Kerala

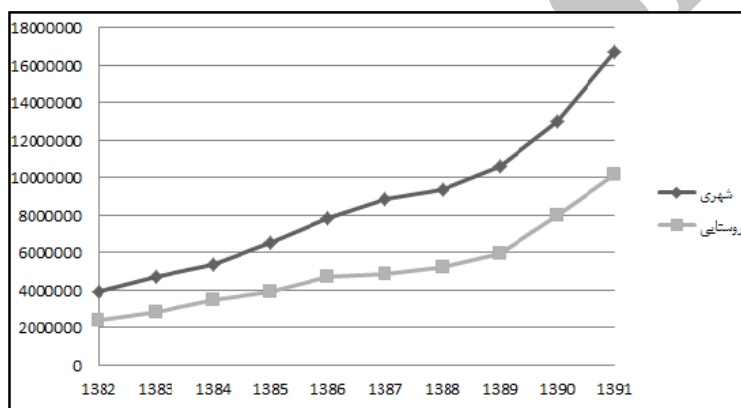
4. Guangdong, Fujian and Zhejiang

۵. این برآوردهای درآمدی در زمانی صورت پذیرفته که هر دلار معادل ۳۰۰۰ تومان محاسبه شده است. لذا درآمدها بین ۸۴۰۰ دلار و ۲۶۳۰۰ دلار است.

پول دریافتی خانواده های مهاجرین، در ایران حدود ۲۲,۵ میلیون تومان در سال است. اما بد نیست اشاره ای به میانگین کلی درآمدی همه ی ایرانیان در شهر و روستا شود. مرکز آمار ایران، آمار درآمد خانواده های شهری و روستایی ۱ را تا سال ۱۳۹۱ ارائه نموده است که در شکل ۳ مشاهده می کنید. بر این اساس، درآمد خانوار شهری ایران در سال ۱۳۹۱، ۱۶,۷ میلیون تومان و درآمد روستائیان در سال ۱۳۹۱ رقم ۱۰ میلیون تومان برآورد شده است.

با یک مقایسه ی ساده می توان به نتایج مهم ارسال وجه به مناطق جنوبی ایران توسط مهاجرین در کشورهای عربی واقف شد. بر این اساس، پایین ترین درآمد خانواده های مهاجرین در جنوب ایران، که از طریق وجوه ارسالی، تأمین می شوند از میانگین درآمد روستایی و حتی شهری کشور بسیار بالاتر است. این نکته آنگاه اهمیت بیشتری می یابد که بدانیم بیشتر مهاجرین جنوب ایران در کشورهای عربی، از روستاها و شهرهای کوچک و محروم هستند و اگر حداقل درآمد آنها را با میانگین درآمد روستایی ایران مقایسه نماییم، به فاصله ی ۲ برابری درآمدها بر می خوریم.

شکل ۳. روند درآمد سالانه ی خانوار شهری و روستایی ایران (به تومان)

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۲

برآورد تعداد مهاجران ایرانی در کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس

یکی از معضلات مطالعه ی مهاجرت ایرانیان به کشورهای عربی نبود آمارهای رسمی و متقن در باب تعداد مهاجران است. برآورد نگارنده بر طبق آمارهای رسمی از منابع مختلف عدد ۵۲۰ هزار ایرانی است که در کشورهای حوزه ی خلیج فارس به کار و زندگی مشغولند. عمده ی این ایرانیان درآمد خود را جهت خانواده های خود در ایران ارسال می دارند.

جدول ۸. برآورد ایرانیان حاضر در کشورهای GCC

بحرین	قطر	کویت	امارات
حدود ۵۶ هزار نفر (۲۰۰۲)	۱۹۵ هزار (۲۰۱۲)	حدود ۱۴۰ هزار (۲۰۱۰)	حدود ۱۳۰ هزار (۲۰۱۰)

۱. درآمد خانوار عبارت است: از وجوه و ارزش پولی کالاها و خدماتی که در برابر کار انجام شده یا سرمایه به کار افتاده و یا از طریق منابع دیگر (حقوق بازنشستگی، درآمد حاصل از دارایی، دریافتی های انتقالی و نظایر آن) به هریک از اعضای خانوار تعلق گرفته باشد. (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۲)

منابع: نماینده کار ایران در امارات (۲۰۱۲)، کتاب سبز کویت (۲۰۱۰)، CIA Factbook, 2012، Encyclopedia of the nations (2002)

با توجه به گفته نمایندگان کار ایران در کویت و امارات، ۱ برآورد می‌شود ۴۱۶ هزار نفر از اهالی جنوب ایران در کشورهای عربی مشغول به کارند. حال اگر برآورد کنیم ۲۵۰ هزار از ۴۱۶ هزار مهاجر، سالانه رقم حداقلی ۲۲.۵ میلیون تومان را به ایران ارسال می‌دارند، به یک عملیات ساده ریاضی برمی‌خوریم:

تومان در هر سال $22,500,000 * 250,000 = 5,625,000,000$

به رقم بیش از ۵ هزار میلیارد تومان در سال می‌رسیم. حال اگر این رقم را به دلار آزاد (معادل ۳۰۰۰ تومان) بخش نماییم، رقم ۱,۸۷۵,۰۰۰,۰۰۰ دلار حاصل می‌آید. این نکته را در نظر داشته باشیم که نوسانات دلار با نوسانات ارزهای کشورهای عربی همچون ریال و دینار نیز همراه خواهد بود و تغییر آنچنانی در محاسبات ما به دلار پدید نخواهد آمد. لذا اگر هنگام مطالعه ی این پژوهش ارزش دلار آمریکا به نسبت ریال ایران کم یا زیاد گشته، به همان میزان دیگر ارزهای منطقه نیز تغییر یافته است و لذا برآورد تقریبی ۱.۸ میلیارد دلار تغییری نمی‌کند.

بنابراین برآورد، که البته در گفتگو با نمایندگان کار ایران در کشورهای عربی و نیز برخی معتمدین لارستانی بدست آمد، سالانه حداقل ۱.۸ میلیارد دلار، وجه به جنوب کشور ارسال می‌گردد. که البته با توجه به حضور تجار بزرگ ایرانی در کشورهای عربی و ارسال وجوه هنگفت آنان به ایران، این رقم را می‌توان تا سه برابر نیز پیش بینی نمود. یعنی حدود ۵ میلیارد دلار در سال؛ که البته این موضوع به محاسبات متقن تری نیاز دارد.

حال اگر دوباره نگاهی به آمار بانک جهانی در باب کل وجوه وارده به ایران از خارج در سال ۲۰۱۰ بیاندازیم (که ۱,۳ میلیارد دلار برآورد شده بود)، می‌توان حدس زد که آمار بانک جهانی رقم بالاتری می‌تواند باشد.

البته یکی از مهمترین دلایل این برآوردهای نازل، وجود کانال غیر رسمی ارسال وجه به ایران است. تحریم‌های گسترده بانکی علیه ایران موجب می‌شود که ایرانیان جنوب نتوانند وجوه خود را از طریق بانک‌های ایرانی حاضر در کشورهای عربی ارسال نمایند. لذا بهترین شیوه، ارسال از طریق صرافی‌ها است. البته اخیراً صرافی‌ها نیز به طور کامل از فعالیت‌های مالی با ایران منع قانونی شده‌اند. در این صورت است که ایرانیان کشورهای عربی، به سختی و با ترفندهای غیررسمی گوناگون وجوه خود را ارسال می‌دارند.

۴. بحث

هر چند نمی‌توان برای یک پدیده ی اجتماعی و نتایج آن، برای جوامع مختلف نسخه ی واحدی پیچید، اما پژوهش‌های بسیاری نشان می‌دهد که جریان ارسال وجه از کشورهای توسعه یافته و ثروتمند به کشورهای کمتر توسعه یافته دارای اثرات مثبت بسیاری است. شاید مهمترین نتیجه ی این فرآیند، توانمند گشتن خانواده های مهاجرین در برابر محرومیت‌ها و شرایط بد اقتصادی زادگاه است.

بررسی آماری در باب مهاجرت لارستانی‌ها، و به طور کلی مهاجرت مردم جنوب ایران، به کشورهای ثروتمند عربی حوزه خلیج فارس، نشان می‌دهد که اثرات این مهاجرت و ارسال وجه ناشی از آن موجب شده است که حداقل درآمد خانواده های مهاجرین در مناطق محروم جنوب کشور، بیش از دو برابر میانگین درآمد روستایی و بالاتر از میانگین درآمد شهری در ایران باشد.

۱. پیشتر به نقل از نمایندگان کار ایران در کویت و امارات گفته شد که حدود ۸۰ درصد ایرانیان حاضر در کشورهای عربی از اهالی جنوب ایران می‌باشند.

مسلماً چنین درآمدهایی موجب رونق یافتن بازارها و ساخت و سازها در آن مناطق می شود. پدید آمدن مشاغل متعدد و متنوع یکی دیگر از اثرات توانمند گشتن خانواده های مهاجرین خواهد شد. در این صورت خانواده های غیر مهاجر نیز با اختیار کردن آن مشاغل به وضعیت درآمدی مناسبی دست خواهند یافت و بدین ترتیب فقر و محرومیت در این جوامع رو به کاهش خواهد نهاد.

لازم است در این باب، مطالعات گسترده ای صورت پذیرد تا قوت ها و البته ضعف های این پدیده در نوار جنوبی کشور، از خوزستان تا سیستان و بلوچستان، که مردمان آنها کم و بیش درگیر مهاجرت به کشورهای عربی هستند مشخص گردد.

Archive of SID

منابع

- ارشاد، فرهنگ. (۱۳۸۹). پاییز و زمستان. مهاجرت، نابرابری و پیامدهای آن. مجله ی تحلیل اجتماعی (۴/۵۹).
- دفتر مطالعات سیاسی و بین الملل وزارت امور خارجه. (۱۳۹۰). کتاب سبز کویت (نسخه چاپ اول). تهران: مرکز چاپ و انتشارات.
- سن. آ. (۱۳۸۲). توسعه به مثابه آزادی (نسخه چاپ اول). تهران: دانشکده ی مدیریت دانشگاه تهران.
- مارتین، ف. & ویدیگرن، ج. (۱۳۸۶). مهاجرت بین الملل و چالش های پیش رو. (ا. ناظمی اردکانی، & م. عاملی خوراسگانی، مترجم) تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۲). متوسط درآمد سالانه یک خانوار شهری و روستایی برحسب انواع منابع تأمین درآمد. بازبایی از درگاه ملی آمار: <http://www.amar.org.ir>
- **Adams, R., & Page, J. (2005)**. The Impact of International Migration and Remittances on Poverty. In S. Maimbo, & D. Ratha, Remittances Development impact and future prospect. Washington: The World Bank.
- **Blackwell. (2011). Remittance**. Retrieved from Blackwell: <http://www.blackwell.com>
- **CAI. (2012)**. Qatar. Retrieved from CIA Factbook: <<http://www.cia.gov>>
- **Chimhowu, A., Piesse, J., & Pinde, C. (2005)**. The Socioeconomic Impact of Remittances on Poverty Reduction. In S. M. Maimbo , & D. Ratha, Remittances Development Impact and Future Prospects (pp. 83-103). Washington, DC: Worldbank.
- **Comstock, M., Iannone, M., & Bhatia, R. (2009, March)**. Maximazing the value of remittance for economic development. Retrieved from <http://www.microfinancegateway.org>
- **De Haas, H. (2005a)**. International Migration, Remittances and Development: myths and facts. Third World Quarterly, Vol. 26, No. 8.
- **De Haas, H. (2005b)**. International migration and regional development in Morocco: a review International migration and regional development in Morocco: a review. MDR Working Paper, No. 4.
- **De Haas, H. (2007, October)**. Remittance, Migration and social development, A Conceptual Review of the Literature. United Nations Research Institute for Social Development.
- **Factbook. (2011)**. MIGRATION AND REMITTANCES FACTBOOK (2nd Edition ed.). Washington: The World Bank.
- **Ghosh, B. (2006)**. Migrants' Remittances and Development: Myths, Rhetoric and Realities. Geneva: International Organization for Migration.
- **IFAD. (2009)**. Sending Money Home to Africa” – remittances hold immense untapped potential for the poor. Retrieved from IFAD(The International Fund for Agricultural Development): <http://www.ifad.org>
- **IOM. (2010)**. World migration report 2010, THE FUTURE OF MIGRATION: BUILDING CAPACITIES FOR CHANGE. Geneva: International Organization for Migration (IOM).
- **IOM. (March 2010)**. Migration Initiatives 2010. Geneva: IOM.
- **Kritz, M. M. (2007)**. International migration. In G. Ritzer, THE BLACK WELL ENSYCLOPEDIA OF SOCIOLOGY (Vol. volume 5). xford: black well publishing.
- **Maloney , T., & Korinek, K. (2011)**. Migration in the 21st Century; Rights,outcomes,andpolicy. New York: Routledge.
- **Ratha, D. (2003)**. Workers' remittances: An important and stable source of external development finance. Global Development Finance.
- **Ratha, D. (2005a, December)**. Remittances:A Lifeline for Development. Finance & Development, Volume 42(Number 4).

- **Ratha, D. (2005b).** Workers' Remittances: An Important and Stable Source of External Development Finance. In S. M. Maimbo, & D. Ratha, Remittances Development Impact and Future Prospects (pp. 19-53). Washington, DC: Worldbank.
- **Skeldon, R. (2010).** Migration and development over twenty years of research: progress and prospects. In C. Audebert, & M. Dorai, Migration in a Globalised World, New Research Issues and Prospects.
- **Sriskandarajah, D. (2005).** Migration and development. Retrieved from <http://www.GCIM.org>
- **Taghavi, M. (2012).** The Impact of Workers' Remittances on Macro Indicators: The case of the Gulf Cooperation Council. Middle Eastern and African Economies, Vol. 14.
- **Taylor, J. (2006).** International migration and economic development. Department of Economic and Social Affairs United Nations. Turin.
- **UNCTAD. (2011).** Maximizing the development impact of remittances. Geneva.
- **WorldBank. (2011).** Developing Countries to Receive Over \$350 Billion in Remittances in 2011. Retrieved from World Bank: <http://worldbank.org>

Archive of SID